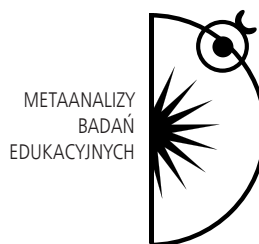

Przegląd Badań Edukacyjnych Educational Studies Review

ISSN 1895-4308
nr 34 (2021), s. 209–226

Wioletta Kwiatkowska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8374-1370>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska

e-mail: wkwiatka@umk.pl

Edukacja zdalna – jej obszary badawcze, postulaty i perspektywy

Distance Education – Research Areas, Proposals and Perspectives

<http://dx.doi.org/10.12775/PBE.2021.026>

Abstract

In this article, distance education is considered from the perspective of research problems, interdisciplinary links, key researchers, applied research methods and emerging trends. The aim is to establish: what has dominated and shaped the scientific discussion on distance education; what problems have been researched; what research methods have been used in research projects; how published research results contributed to the development of science and what changes are currently being articulated. The author presents an overview of selected journals, considering works from the last five years and making comparative analyses. On their basis, it will be possible to identify under-researched problems, plan more in-depth studies and derive recommendations for future scientific projects. New research problems and methodological directions have been noticed, including their interdisciplinary nature. This article contributes to a discussion of the above issues.

Keywords: distance education, research trends, research problems, research methods.

Wprowadzenie

Edukacja zdalna¹ zapewnia elastyczny dostęp do zasobów informacji, gdyż zaspokaja potrzeby edukacyjne uczących się w różnym wieku, umożliwia doskonalenie kompetencji i kwalifikacji. Wraz ze zmianami technologicznymi, społeczno-kulturowymi, poprawą możliwości przekazu informacji znaczącą rolę zaczęła odgrywać edukacja zdalna, ponieważ dzięki niej możliwy jest proces edukacyjny realizowany w czasie synchronicznym i asynchronicznym, zapewniający bieżącą, wzajemną interakcję, możliwości współpracy i oceny postępów w uczeniu się. Zagadnienie edukacji zdalnej przypisywane jest do obszaru nauk społecznych, a zwłaszcza pedagogiki. Jednak badania naukowe wykraczają często poza ten zakres, ukazując konteksty: socjologiczne, kulturowe, informacyjne, technologiczne czy ekonomiczne.

W okresie pandemii COVID-19 kształcenie zdalne² okazało się jedyną możliwą alternatywą dla kształcenia stacjonarnego. Stało się niezbędne, ale jednocześnie praktyka ujawniła jego niedoskonałości, liczne problemy związane z jego prowadzeniem oraz rażące zaniedbania w tym zakresie. Właściwe zintegrowanie asynchronicznego i synchronicznego nauczania jest koniecznością. Nauczyciele bez doświadczenia w nauczaniu zdalnym rutynowo powtarzają istniejące w kształceniu stacjonarnym przedziały czasowe w klasie w synchronicznych sesjach on-line, a następnie dochodzą do błędnego wniosku, że ta forma kształcenia jest nieskuteczna. Istotne znaczenie dla sprawnego nauczania zdalnego ma zastosowanie trzech głównych typów interakcji w projekcie nauczania, tj. uczący się – uczący się, uczący się – nauczyciel, treść – uczący się (Anderson, 2003). Dostrzeżono wyraźną transformację szkolnictwa wyższego w obszarze nie tylko dydaktyki kształcenia, ale również badań naukowych dotyczących nauczania zdalnego: jego jakości i co za tym idzie – skuteczności. Uczący się oczekują doświadczeń edukacyjnych dostosowanych do ich indywidualnych predyspozycji, potrzeb i możliwości intelektualnych, emocjonalnych oraz społecznych. Proces nauczania zdalnego powinien być satysfakcjonujący

¹ Edukacja zdalna staje się integralną częścią instytucji edukacyjnych oraz życia społeczności osób uczących się. Jest ona oparta na interakcji i współtworzeniu treści przy użyciu nie tylko jednego systemu e-learningowego, ale także zintegrowanych aplikacji sieciowych (Web 2.0, YouTube, blogi, portale społecznościowe).

² Kształcenie zdalne – zespół aktywnych działań edukacyjnych uczących się, którzy mają zwiększoną świadomość uczenia się i samokształcenia. Przy czym uczącym się towarzyszy nauczyciel, który wspiera ich działania w środowisku internetowym poprzez stosowanie odpowiedniej metodyki pracy.

dla obu stron: nauczyciela i uczących się. Aby zatem dostrzec kierunki zmian, niezbędna jest pogłębiona analiza dotychczasowych badań naukowych prezentowanych na łamach czasopism poświęconych problematyce edukacji zdalnej. Są to prace ważne i oryginalne, istotne dla teorii i praktyki. Artykuły naukowe mają w swoich założeniach inspirować innych badaczy oraz czytelników do konfrontacji intelektualnej i przyczyniać się do rozwoju wiedzy w obszarze edukacji zdalnej³. Dzięki takiemu podejściu do analizowanego problemu można oczekiwać rozwoju nauki w tym zakresie oraz sprecyzowania rekomendacji.

Warto w tym miejscu przywołać wcześniejsze prace, rozprawy i polemiki, które miały na celu analizę dorobku naukowego, odwołać się do doświadczeń badaczy i ekspertów oraz przyjrzeć się stosowanym metodom postępowania badawczego w obszarze edukacji zdalnej.

Zane L. Berge i Susan Mrozowski (2001) dokonali przeglądu literatury naukowej z zakresu kształcenia zdalnego w latach 1990–1999 na podstawie czterech recenzowanych czasopism anglojęzycznych. W przeważającym stopniu dominowała w nich tematyka pedagogiczna dotycząca strategii aktywnego uczenia się, interaktywności, cech uczniów oraz projektów. Naukowcy dostrzegli potrzebę opracowania programu badawczego uzupełniającego zidentyfikowane luki w obszarze badań empirycznych.

Youngmin Lee i in. (2006) przygotowali zestawienie tematów badawczych, metod i cytowań, wyznaczając potencjalne kierunki badań w obszarze edukacji zdalnej za okres lat 1997–2002. Wskazywali oni na konieczność rozwoju badań nad edukacją zdalną. W tym czasie przeważały prace badawcze związane z projektowaniem uczenia się. Natomiast Aras Bozkurt i in. (2015) dokonali przeglądu badań empirycznych z lat 2009–2013, podkreślając dominującą problematykę otwartej edukacji i otwartych zasobów edukacyjnych, która była przedmiotem ich zainteresowań badawczych. Duże znaczenie przypisywano technologii edukacyjnej, interakcji i komunikacji w zespołach, charakterystyce uczącego się oraz projektowaniu instruktazowemu. Dostrzeżono rosnący wpływ technologii cyfrowych i internetowych na edukację.

Scholastica Chrizoma Ukwoma i Patrick Ngulube (2021) podjęli się również ewaluacji wybranych czasopism poświęconych otwartej edukacji i nauczaniu na odległość. W badaniu przeprowadzono analizę cytowań na podstawie danych pochodzących z baz danych Google Scholar i Scopus. Wyodrębnione dane obejmowały zasięg geograficzny autorów, liczbę cytowań rocznie, naj-

³ W zagranicznych publikacjach wskazuje się na edukację zdalną jako odrębną dyscyplinę, z kolei w Polsce obszar ten wiąże się z dyscypliną, jaką jest pedagogika.

częściej cytowane artykuły oraz liczbę wyników badań, które powstały w latach 2009–2018. Wykazano, że czasopisma otrzymują dużą liczbę cytowań, jednak w badanym okresie niektóre czasopisma uzyskały więcej cytowań niż liczba opublikowanych publikacji. Autorzy zauważyli, że najbardziej opiniotwórczym czasopismem jest czasopismo najczęściej cytowane, przy czym, jak dowiodły wyniki tego badania, nie ma istotnego związku między liczbą opublikowanych artykułów a liczbą cytowań.

Również Olaf Zawacki-Richter (2009) podjął się klasyfikacji obszarów badawczych w zakresie edukacji na odległość, wyróżniając trzy poziomy obszaru badawczego, mianowicie: poziom makro – uwzględniający system edukacji na odległość i teorie; poziom mezo – dotyczący zarządzania, organizacji i technologii, oraz poziom mikro – skupiający się na procesie nauczania i uczenia się zdalnego.

Poziom makro – dotyczy systemu oraz teorii edukacji na odległość, obejmuje problemy: dostępności do tejże edukacji, znaczenia technologii informacyjno-komunikacyjnych, wykluczenia cyfrowego, procesu nauczania i uczenia się w środowisku medialnym. Poziom makro dotyczy również: roli instytucji partnerskich i współpracy tychże instytucji w zakresie rozwijania programów międzynarodowych, teoretycznych modeli nauczania, interakcji między uczącymi się, wpływu teorii konstruktywizmu społecznego na praktykę kształcenia na odległość oraz prac nad historią edukacji na odległość.

Poziom mezo – obejmuje m.in.: rozwój i wdrażanie programów kształcenia na odległość, kwestie prawa autorskiego i własności intelektualnej, a ponadto takie zagadnienia, jak: koszty, nowe trendy w technologiach edukacyjnych, korzyści i wyzwania związane z otwartymi zasobami edukacyjnymi, przekazem synchronicznym i asynchronicznym. Zajmuje się również infrastrukturą techniczną oraz tworzeniem środowisk nauczania on-line. Tu zaliczono także kwestie odnoszące się do innowacji edukacyjnych związanych z wykorzystaniem nowych mediów oraz środków wspierających i ułatwiających zmiany w instytucjach. Poziom mezo dotyczy też takich zagadnień, jak: usługi wspomagające kadre, rozwijanie kompetencji nauczycieli, doradztwo i pomoc techniczna. Kolejne problemy objęte poziomem mezo związane są z akredytacją i standardami jakości w edukacji na odległość, a także zapewnieniem wysokiej jakości wsparcia dla uczących się on-line.

Poziom mikro – w jego obrębie znalazły się zagadnienia dotyczące etapów procesu projektowania instruktażowego kursu internetowego, rozwoju społeczności on-line, różnic edukacyjnych ze względu na płeć w komunikacji on-line, a także aspektów międzykulturowych. Rozpatrywano również cele dorosłych

uczących się, problemy społeczno-ekonomiczne, wzory zachowań uczącego się, style uczenia się, kompetencje w uczeniu się on-line. Powyższe zestawienie różnorodnych problemów ukazuje określone tendencje badawcze, zmierzające do personalizacji procesu nauczania i uczenia się, propagowania idei otwartości i dostępności do edukacji przy wykorzystaniu mediów społecznościowych oraz urządzeń mobilnych. Można dostrzec skupienie badaczy na roli i predyspozycjach uczących się przez Internet, jak również uwidacznia się interdyscyplinarny charakter obszaru badań.

Metodologia badań własnych

Aby zidentyfikować obszary zainteresowań badawczych, dokonano przeglądu wybranych czasopism poświęconych problematyce edukacji zdalnej, skupiając uwagę na przedmiocie badań i stosowanych metodach postępowania badawczego. Jest to istotne z punktu widzenia utrwalania się tożsamości edukacji zdalnej.

Celem niniejszych rozważań było udzielenie odpowiedzi na następujące pytania:

1. Co zdominowało i kształtuje dyskusję naukową w latach 2015–2020 na przykładzie wybranych czasopism?
2. Jakie problemy badawcze są przedmiotem zainteresowań naukowych badaczy?
3. Jakie metody badawcze stosowane są w obszarze edukacji na odległość?
4. Jaki jest wkład publikowanych wyników badań w rozwój nauki i w związku z tym jakie zmiany artykułowano?

W badaniu wykorzystano:

- jakościową analizę treści jako metodę badawczą służącą do interpretacji treści danych tekstowych poprzez systematyczny proces klasyfikacji kodowania i identyfikacji tematów lub wzorców;
- eksplorację tekstów do analizy tytułów i streszczeń publikacji;
- techniki wizualizacji danych w celu lepszego zinterpretowania dużej ilości zebranych danych.

Posłużono się również narzędziem bibliometrycznym InCites, wykorzystując dane indeksowane w Web of Science. Na potrzeby analizy wybrano dwa czasopisma o otwartym dostępie, cieszące się uznaniem, o wysokim standardzie, indeksowane w wielu bazach: ESCI (Web of Science Emerging Sources Citation Index), CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities), EBSCO, BazEkon oraz CEEOL (Central and Eastern European Online Library), SCOPUS, Thompson Reuters: Social Sciences Citation,

ERIC, Google Scholar, Index Copernicus i inne. Wybrane czasopisma to: „International Review of Research in Open and Distance Learning” (<http://www.irrodl.org/index.php/irrodl>) i „E-mentor” (<http://www.e-mentor.edu.pl/>). We wstępnej analizie wzięto pod uwagę 733 opracowania, po czym dokonano selekcji ze względu na tematykę i wybrano 417 artykułów (IRRODL – 328, „E-mentor” – 89).

Jakościowa analiza treści

„International Review of Research in Open and Distance Learning” (w skrócie: IRRODL) to jedno z czasopism skierowanych do badaczy i praktyków otwartej i zdalnej edukacji⁴. Ma ono na celu poprawę jakości badań podstawowych i stosowanych wraz z uwzględnieniem potrzeb przełożenia tej wiedzy na działania zwiększające szanse edukacyjne uczniów i nauczycieli.

Poszukując odpowiedzi na pytania o problemy badawcze i metody podejmowane w obszarze edukacji zdalnej, dokonano w omawianym czasopiśmie analizy treści pod kątem głównych kategorii analitycznych: 1) uczący się, 2) nauczyciel, 3) technologie zdalne, 4) zasoby cyfrowe, 5) proces uczenia się w środowisku internetowym. Do wskazanych kategorii zostały przypisane poszczególne kody analityczne, co umożliwiło uporządkowanie materiału badawczego i podjęcie dalszych procedur związanych z jego analizą. Skategoryzowaną listę zaprezentowano poniżej.

Z analizy artykułów za okres 2015–2020 wynika, że największym zainteresowaniem cieszyły się zagadnienia dotyczące otwartych zasobów edukacyjnych, projektowania cyfrowego środowiska uczenia się oraz podmiotów zaangażowanych w proces dydaktyczny, tj. nauczyciela oraz studenta. Zauważalna jest pewna rozbieżność między publikacjami, mianowicie w przypadku czasopisma „IRRODL” nacisk położony jest przez ich autorów na kwestie otwartości, dostępności, jakości edukacyjnych zasobów cyfrowych, a w czasopiśmie „E-mentor” na możliwości zastosowania rozwiązań technologicznych na uczelniach i w przedsiębiorstwach.

⁴ Z analizy bazy Web of Science za lata 2015–2020 wynika, że w czasopiśmie „International Review of Research in Open and Distance Learning” zdecydowanie przeważają publikacje badaczy z USA – 119 opracowań, 1004 cytowania; Kanady – 68 opracowań, 452 cytowania; Wielkiej Brytanii – 41 opracowań, 482 cytowania; Południowej Afryki – 38 opracowań, 283 cytowania; Hiszpanii – 33 opracowania, 334 cytowania; Chiny – 27 opracowań, 129 cytowań; Tajwan – 22 opracowania, 166 cytowań.

Tab. 1. Występowanie szczegółowych kodów badawczych wyłonionych w tekstach publikowanych w latach 2015–2020

Szczegółowe kody analityczne/problemy	Kategorie analityczne	Liczba opracowań w IRRODL	Liczba opracowań w „E-mentor”
<ul style="list-style-type: none"> – charakterystyka generacji Z – oczekiwania uczących się zdalnie – motywacja – aktywność i zaangażowanie uczących się – gotowość do nauki zdalnej – umiejętności cyfrowe uczących się – kompetencje społeczne – wzajemne ocenianie – style poznawcze – umiejętność zarządzania czasem – nieformalne uczenie się – wyniki uczenia się – satysfakcja uczniów z nauki zdalnej – przyczyny rezygnacji z kursów zdalnych 	uczący się	88	23
<ul style="list-style-type: none"> – aktywne metody kształcenia zdalnego – obecność i zaangażowanie nauczyciela w kursie zdalnym – szkolenia dla nauczycieli – kompetencje do tworzenia cyfrowego środowiska uczenia się – motywacja dydaktyków do pracy zdalnej – programy nauczania w formie zdalnej (scenariusze zajęć) – komunikacja i interakcja w kursie zdalnym – prawo autorskie – sposoby wsparcia uczących się – ocenianie i ewaluacja kursów zdalnych 	nauczyciel	78	22
<ul style="list-style-type: none"> – platformy zdalne – media społecznościowe – technologie mobilne – otwarte kursy MOOC – użyteczność systemów zarządzania treścią – wirtualne światy 	technologie zdalne	38	23
<ul style="list-style-type: none"> – otwarte zasoby edukacyjne – gry online – projektowanie materiałów interaktywnych – edukacyjne materiały wideo – uczący się jako twórcy i kreatorzy edukacyjnych zasobów cyfrowych 	zasoby cyfrowe	84	10

Szczegółowe kody analityczne/problemy	Kategorie analityczne	Liczba opracowań w IRRODL	Liczba opracowań w „E-mentor”
– doświadczenia w uczeniu się zdalnym – uwarunkowania procesu uczenia się w formie zdalnej	proces uczenia się w środowisku internetowym	40	11

Źródło: opracowanie własne.

Począwszy od 2015 roku, w czasopiśmie „IRRODL” przyjęto szerszy zakres badań dotyczących uczenia się wspomaganego technologią, a nie tylko edukacji na odległość. W tym czasie coraz większego znaczenia zaczęła nabierać koncepcja otwartości w edukacji, ruch open source i software, wolne licencje, wyszukiwanie otwartych zasobów, publikowanie i wykorzystanie otwartych treści w serwisach internetowych w szeroko pojętej edukacji, z uwzględnieniem osób przesiedlonych i uchodźców na całym świecie. Podejmowany był również temat kursów MOOC⁵, ich wdrażania, zakresu i stopnia aktywności studentów oraz ich zaangażowania. Kursy MOOC są często opisywane jako generujące słabej jakości doświadczenia edukacyjne ze względu na niewielką interakcję między nauczycielem a uczniem lub jej brak, dużą liczebność klas oraz większy nacisk na wykłady podające oraz testy. Kolejne artykuły dotyczą doświadczeń nauczycieli nauczających w środowisku cyfrowym. Zwraca się uwagę na dostęp uczniów do materiałów, planowanie, a także ich postępy w nauce, co zapewniają urządzenia mobilne nowej generacji.

Kolejna grupa artykułów dotyczyła motywacji nauczycieli akademickich w zakresie wdrażania innowacyjnych technologii ułatwiających współpracę. We wnioskach podkreślano potrzebę szkoleń w zakresie technologii, wspierania aktywnego uczenia się studentów. Kluczową rolę w realizacji kursów zdalnych należy przypisać nauczycielom. W wielu opracowaniach zwracano uwagę na to, że istotne znaczenie mają w tym procesie doświadczenia osób uczących się.

⁵ Otwarte kursy internetowe (MOOC) nie mają ograniczeń w dostępności, nie wymagają spełniania formalnych warunków, są bezpłatne, nadają certyfikaty lub zaświadczenia, co leży w gestii instytucji oferujących tego typu kursy. Dużym zainteresowaniem w roku 2015 cieszyła się problematyka dotycząca otwartych kursów on-line (MOOC), o czym świadczy określona liczba cytowań artykułów: Katy Jordan „Massive Open Online Course Completion Rates Revisited: Assessment, Length and Attrition” – 149 cytowań; Maria Joseph Israel „Effectiveness of Integrating MOOCs in Traditional Classrooms for Undergraduate Students” – 84 cytowania; Abram Anders „Theories and Applications of Massive Online Open Courses (MOOCs): The Case for Hybrid Design” – 42 cytowania.

W artykułach opublikowanych w 2016 roku uwaga badaczy była skupiona na projektowaniu środowisk uczenia się w świetle skuteczności procesu kształcenia, w tym wykorzystania różnorodnych metod nauczania. Ponieważ urządzenia przenośne stają się coraz popularniejsze i są powszechnie stosowane, nauczyciele mogą używać ich jako podstawowego kanału przekazywania wiedzy. W kolejnym roku wzrosło zainteresowanie serwisami społecznościowymi, co znalazło swój wyraz w badaniach empirycznych w zakresie metod i praktyk społecznego uczenia się, w tym integracji aplikacji mobilnych. Interesujący był charakter wykorzystania i postrzeganie użyteczności akademickich serwisów społecznościowych promujących tworzenie i rozwój społeczności uczących się i podejmowanie konstruktywnych działań w tym zakresie. W opracowaniach zwracano też uwagę na wykorzystanie mediów społecznościowych przez nauczycieli akademickich w szkolnictwie wyższym. Wynika z nich, że wielu dydaktyków aktywnie korzysta z mediów społecznościowych w celach prywatnych, aby dzielić się informacją i współpracować z innymi nauczycielami w celu tworzenia treści związanych z edukacją. W artykule zatytułowanym *Use of Social Media in Uncovering Information Services for People with Disabilities in China* autorstwa Wenke Wang, Yen-Chun Jim Wu, Chih-Hung Yuan, Hongxia Xiong i Wan-Ju Liu zidentyfikowano potrzeby informacyjne osób z niepełnosprawnością za pośrednictwem mediów społecznościowych. W większości artykułów związanych z zastosowaniem sieci społecznościowych w kształceniu zdalnym odnoszono się do dalszych badań związanych z mobilnymi technologiami, usługami sieciowymi (ang. Cloud Learning Services), aspektami wizualnymi w edukacji szkolnej i akademickiej oraz w wirtualnej rzeczywistości, w tym z wpływem immersji na odbiór komunikatów.

W kolejnych numerach tego czasopisma w roku 2018 rozważania naukowe dotyczyły uczących się, uczenia opartego na współpracy, nauce we własnym tempie, interakcji i wykorzystaniu urządzeń mobilnych. Jamie Costley i Christopher Lange (2018) wykazali w swoich badaniach, że wysoce zmotywowani uczniowie mieli wyższy poziom obciążenia zadaniem, a praca grupowa negatywnie moderowała tę relację. Innymi słowy, podczas gdy wszyscy uczniowie korzystali z pracy grupowej, uczniowie o niższym poziomie motywacji odnosili większe korzyści niż uczniowie o wysokim poziomie motywacji.

Od 2019 roku zaczęły przeważać raporty z badań, które dotyczyły faktycznych osiągnięć, kompetencji oraz wartości uzyskiwanych w procesie uczenia się. Zainteresowanie badaczy zaczęło się koncentrować nie tylko wokół osoby uczącej się, ale także wokół procesu uczenia się i jego ewaluacji. Problemy

związane z zaangażowaniem, empatią, postawami i satysfakcją uczniów/studentów były podejmowane sporadycznie.

Sharla Berry (2019) analizowała znaczenie kontaktu interpersonalnego dla poczucia wspólnoty uczniów i badała, w jaki sposób i gdzie uczniowie on-line tworzą relacje poza wirtualną klasą⁶. Badania dostarczają dalszych informacji na temat: w jaki sposób relacje ulegają wzmocnieniu oraz jaką rolę odgrywają zajęcia pozalekcyjne w budowaniu społeczności zarówno w przestrzeni cyfrowej, jak i fizycznej.

Simon Cross, Mike Sharples, Graham Healing i Jim Ellis (2019) badali, w jaki sposób i gdzie uczący się w formie zdalnej korzystają z urządzeń przenośnych oraz jaki ma to wpływ na nawyki uczenia się, dostęp do treści nauczania i jakość pracy. Poświęcili też uwagę tej grupie uczniów, którzy przedwcześnie zrezygnowali z kontynuowania nauki zdalnej.

Michael R. Brubacher i Fortunate T. Silinda (2019) pokazali w swoich badaniach, że wewnętrzna motywacja była znaczącym predyktorem wytrwałości.

Z kolei Aras Bozkurt (2019) wziął pod uwagę wkład Uniwersytetu Anadolu w Turcji dotyczący zmniejszania luki informacyjnej i przepaści cyfrowej poprzez zwiększanie równości szans edukacyjnych i poszerzanie możliwości uczenia się przez całe życie. Zapewnienie jakości kształcenia zdalnego jest głównym przedmiotem studium przypadku Ashy Kanwar i in. (2019) z Open University of Mauritius. Zauważyła, że powstaje coraz więcej publikacji na temat najlepszych praktyk zapewniania jakości, ale niewiele jest badań na temat czynników, które wpływają na instytucje powołane do zapewniania poprawy jakości kształcenia zdalnego. Autorka przedstawiła czynniki stymulujące instytucjonalną kontrolę jakości na uczelni. Lepsze zrozumienie czynników warunkujących zmiany w zapewnianiu jakości może pomóc otwartym uniwersytetom w planowaniu wdrażania mechanizmów zapewniania jakości w bardziej kompleksowy i systematyczny sposób, w rozwijaniu kultury jakości, która odpowiada unikalnemu, ideologicznemu i praktycznemu kontekstowi otwartego i zdalnego uczenia się.

Welinton Baxto, Rosana Amaro i Joao Mattar (2019) przyjrzeni się wyzwaniom, jakie wiążą się z poprawą jakości działania centrów wsparcia uczenia się, stosunków pracy i innych kwestii związanych z zatrudnianiem wykładowców stacjonarnych i on-line, a także strukturą tworzenia treści kursu.

⁶ Wirtualna klasa to miejsce w przestrzeni Internetu, gdzie zaznaczają swoją obecność ucący się i prowadzący, realizując cele edukacyjne, nabywając nową wiedzę i kompetencje za sprawą wzajemnej interakcji, współpracy, bycia razem oraz dostępu do materiałów dydaktycznych. Por. Kwiatkowska (2018).

Wytrwałość studentów na otwartych uniwersytetach jest główną troską Kam Cheong Li i Billy Tak-Ming Wonga (2019). Przeglądając 108 badań empirycznych od lat 70. do chwili obecnej, zidentyfikowali oni 284 czynniki wpływające na wytrwałość uczniów, które następnie podzielili na czynniki studenckie, czynniki instytucjonalne i czynniki środowiskowe, oraz ich zmiany i trendy na przestrzeni lat. Na podstawie wyników omówili implikacje dla opracowania strategii interwencji i retencji na otwartych uniwersytetach.

W 2020 roku tematyka MOOC nadal cieszyła się zainteresowaniem, zwłaszcza ze względu na czas pandemii, nagłą zmianę formy kształcenia opartej na technologii oraz pomoc i wsparcie udzielane zarówno nauczycielom, jak i osobom uczącym się.

Analiza treści omówionych artykułów wskazuje na to, że przejście na uczenie się on-line wiąże się nie tylko ze zmianą sposobu realizacji zajęć dydaktycznych, ale także ze zmianą myślenia opartego na zrozumieniu równości w dostępie do informacji, różnorodności sposobów jej przekazywania, zrozumieniu oraz dbałości o zdrowie psychiczne uczących się. W poszukiwaniach naukowych badacze stosują metody eksperymentalne, quasi-eksperymentalne, przekrojowe, studium przypadku, wywiady internetowe, sondaże diagnostyczne. W ostatnich dwóch latach przeważały badania sieci społecznych, relacji komunikacji w grupie i współpracy. Z kolei w badaniach jakościowych badacze chętnie sięgają po studium przypadku, przeszukiwanie źródeł wtórnych oraz wywiad internetowy. Wskazują również na konieczność podjęcia dalszych badań w tym zakresie i oparcia ich na bardziej licznych i zróżnicowanych próbach badawczych, ponieważ wówczas będą bardziej miarodajne. W Polsce na uwagę zasługują artykuły naukowe publikowane w czasopiśmie „E-mentor” upowszechniające rezultaty polskiej nauki z obszaru edukacji wspomaganej najnowszymi technologiami, z obszaru zarządzania wiedzą i rozwijania kompetencji oraz wskazujące na rolę technologii w nowoczesnym biznesie. Z roku na rok wzrasta zasięg czasopisma, o czym świadczą publikacje m.in. z USA, Wielkiej Brytanii, Włoch, Hiszpanii, Japonii, Pakistanu i Chile⁷. Dwa numery rocznie wydawane są w języku angielskim. W roku 2015 podjęto wybrane zagadnienia e-edukacji, wyzwania wobec konieczności uczenia się przez całe życie, edukacji interdyscyplinarnej oraz ciągłego doskonalenia zawodowego.

⁷ Z analizy bazy Web of Science za lata 2015–2020 wynika, że w czasopiśmie „E-mentor” przeważają publikacje polskich naukowców i badaczy – 199 opracowań z 77 cytowaniami, znacznie mniej jest publikacji z innych krajów: USA – 23 opracowania z 23 cytowaniami, Ukraina – 5 opracowań z 1 cytowaniem, Anglia – 4 opracowania z 2 cytowaniami, Hiszpania – 2 opracowania, brak cytowań, Włochy – 2 opracowania, brak cytowań.

Światowe trendy w zakresie rozwoju masowych otwartych kursów on-line (MOOCs) (Kępińska-Jasny, Łyp-Wrońska, 2015), zastosowań mediów społecznościowych (Niemczyk, 2016) znajdują potwierdzenie również w projektach naukowych prezentowanych na łamach tego pisma. W kolejnym roku podjęto szereg interesujących zagadnień, m.in. kształtowanie kompetencji społecznych na uczelniach (Klimkiewicz, 2016), metody analizowania danych edukacyjnych (Swacha, 2016), działalność uniwersytetów trzeciego wieku (Maćkiewicz, Wnęk-Gozdek, 2016) oraz trendy związane z cloud computingiem (Gapiński, 2016). W roku 2016 podejmowano tematy dotyczące m.in. metod opartych na analizie obrazów na potrzeby badań naukowych, zastosowań w edukacji różnych form sztucznej inteligencji oraz dostępności kursów MOOC w kształceniu formalnym i nieformalnym, kompetencji w obszarze zarządzania projektami, wykorzystania aplikacji mobilnych oraz tworzenia sieci współpracy uczelni z otoczeniem społeczno-gospodarczym (Swacha, 2016; Kolitsky, 2016; Leja, Karwowska, 2017). Obecne były również wątki dotyczące oceny – zarówno podejmowanych działań edukacyjnych oraz ich efektów, jak i inicjatyw biznesowych (Stecyk, 2017; Małocha, 2018; Czerwiński, 2019). Zauważalne jest zainteresowanie tożsamością młodych dorosłych i ich wynikami uczenia się w e-learningu (Kwiatkowska, 2019), technologiami mobilnymi (Gmiterek, 2017), rzeczywistością poszerzoną i wirtualną, kursami, e-podręcznikami, przetwarzaniem w chmurze oraz nauczaniem spersonalizowanym (Osiński, 2016). Można również znaleźć teksty dotyczące uregulowań prawnych w ważnych obszarach funkcjonowania społeczeństwa, edukacji całościowej, w tym edukacji seniorów, jej uwarunkowań oraz wyzwań (Solarczyk-Szwec, 2019; Szarota, 2019). W roku 2020 prezentowane były wyniki badań dotyczące sposobu postrzegania pracy zdalnej przez pracowników w dobie pandemii COVID-19 (Sliż, 2020). Innym ciekawym wątkiem poruszonym w tym czasie na łamach pisma były doświadczenia związane z udziałem w projektach. W ramach tego wątku analizowano praktyki dotyczące dzielenia się wiedzą nabywaną poprzez realizację projektów i wskazywano potencjalne korzyści wynikające z takich działań. Opracowania dotyczyły też analizy wpływu pandemii na funkcjonowanie edukacji (Dolot, 2020; Łukasiewicz-Wieleba, Romaniuk i in., 2020). Badacze stosowali w głównej mierze metodę sondażu diagnostycznego lub metodę indywidualnych przypadków.

Dyskusja

Publikowane wyniki badań mają szczególne znaczenie dla dydaktyki akademickiej i szkolnej. Do najważniejszych postulatów należy zaliczyć:

- promowanie kształcenia zdalnego oraz udostępnianie coraz bogatszej oferty dydaktycznej i udzielanie wsparcia w tym zakresie poprzez masowe kursy internetowe i otwarte zasoby edukacyjne rozpowszechniane w Internecie (por. Zawacki-Richter i in., 2017);
- stosowanie różnorodnych strategii, metod badawczych, tj. studium przypadku, analizy fenomenologicznej, badań etnograficznych, eksperymentu i quasi-eksperymentu, sondażu diagnostycznego oraz nowo powstałych, wystandaryzowanych narzędzi badawczych;
- różnorodność zagadnień teoretycznych i poszerzanie pola badawczego;
- większy dostęp do edukacji (masowe kursy internetowe, np. MOOCs, otwarte zasoby edukacyjne, technologie mobilne, media społecznościowe, e-book, multimedia strumieniowe);
- wzmocnienie pozycji ośrodków w obszarze edukacji on-line oraz rozwijanie współpracy między badaczami.

Analizując publikacje, w których podejmuje się problematykę edukacji zdalnej, można wyodrębnić kilka kluczowych obszarów badawczych, w które wpisują się poruszane przez naukowców problemy: dydaktyczne i pedeutologiczne, poznawcze, psychologiczne, socjalizacyjne, etyczne i prawne, technologiczne i organizacyjne. W analizie dorobku badawczego można zauważyć znaczące zróżnicowanie i sukcesywne wyłanianie się przedmiotu badań. Badacze wykazują zainteresowanie nie tylko metodami ilościowymi, ale także jakościowymi – w dużym stopniu analizami fenomenologicznymi, których podstawą jest poznanie wynikające z doświadczenia. Dostrzega się wyraźne skupienie na osobie uczącej się (jej cechach, predyspozycjach, potrzebach), osobie nauczyciela (jego kompetencjach cyfrowych i metodycznych, motywacjach, sposobach jego pracy z uczniem, wypaleniu zawodowym), technologiach zdalnych (możliwościach, ograniczeniach) oraz jakości cyfrowych materiałów edukacyjnych.

Ograniczanie przedmiotu edukacji on-line tylko do wykorzystania narzędzi technologicznych jest zamierzeniem błędnym, niewystarczającym i nieprzystającym do współczesnych potrzeb i oczekiwań uczących się oraz nauczycieli, a także nie uwzględnia wielu uwarunkowań procesu kształcenia on-line. Pomija się wówczas ważne aspekty poznawcze (kognitywne), metodologiczne, kulturowe, społeczne, które mają znaczenie dla przebiegu procesu kształcenia zdal-

nego i jego jakości oraz większej świadomości istnienia licznych czynników je determinujących. W kształceniu zdalnym mamy do czynienia z brakiem bezpośrednich kontaktów między nauczycielem a uczącymi się i w grupie, obawami przed interakcją na forum grupy, stąd rodzą się liczne problemy w trakcie przebiegu procesu, prowadzące do odczuwania przez uczących się osamotnienia, izolacji oraz lęku i stresu. Pojawiają się problemy z komunikacją i wzajemnym porozumiewaniem się. Można tu dostrzec pilną potrzebę podejmowania takiej tematyki badawczej, a tym samym poszukiwania rozwiązań metodycznych wspierających i rozwijających kompetencje społeczne oraz komunikacyjne uczących się.

Niezbędna wydaje się również refleksja nad problematyką obligatoryjnego kształcenia nauczycieli w podstawowym przynajmniej zakresie kształcenia zdalnego, jego specyfiki i działań metodycznych.

Zakończenie

Przedstawione rozważania obrazują odejście od opisów wdrażania technologii zdalnych, ich możliwości i ograniczeń. Zazwyczaj w toku praktyki (pracy dydaktycznej) nauczyciele akademicki samodzielnie zdobywają i rozwijają swoją wiedzę i kompetencje dydaktyczne, podejmując się prowadzenia zajęć w odmiennym od tradycyjnego środowisku edukacyjnym, czyli w środowisku internetowym. Doświadczenia nauczycieli zdobyte poprzez praktykę oraz literatura przedmiotu dają obraz stanu faktycznego i pozwalają sformułować konkretne wnioski o charakterze postulatycznym. Dostrzegalny jest deficyt w umiejętnościach technicznych oraz metodycznych, liczne obawy oraz niepewność. Niezbędne na tym polu jest zatem wsparcie i pomoc udzielana nauczycielom przez jednostki specjalizujące się w technologicznych rozwiązaniach, a także pomoc metodyków – odpowiednio przygotowanych do tego typu działań, jak i konieczność organizowania i zapewnienia szkoleń, kursów, warsztatów w ramach sympozjów i konferencji naukowych, umożliwiających nabycie nowych lub uzupełniających kwalifikacji. Kluczowe jest powoływanie w ramach wydziałów pedagogicznych np. katedr zajmujących się dydaktyką kształcenia zdalnego lub jednostek centralnych na uczelniach ukierunkowanych również na teorię i praktykę kształcenia oraz doskonalenia kadry naukowo-dydaktycznej w tym zakresie. Aby uporać się z licznymi problemami, potrzebna jest większa integracja wśród nauczycieli akademickich, którzy wspólnie mogliby podejmować różne przedsięwzięcia badawcze oraz dydaktyczne. W Polsce nadal największe zainteresowanie budzi technologia, w mniejszym zaś stopniu dydaktyka, a na-

uczyciel akademicki jest skazany na samodzielne radzenie sobie z problemami i poszukiwanie rozwiązań, które innym mogą być już dobrze znane. Mimo wielu opracowań dotyczących powyższej problematyki brakuje dostatecznej ilości badań empirycznych na temat: zaangażowania uczących się w kształcenie zdalne, roli komunikacji i interakcji, współpracy, tworzenia społeczności osób uczących się oraz nie mniej istotnych zagadnień, takich jak aspekty kulturowe. W badaniach stosowane są metody ilościowe i jakościowe, ale przeważają te pierwsze z wykorzystaniem kwestionariuszy ankiet. W przypadku badań jakościowych badacze chętnie stosują metody: wywiadu i studium przypadku. Powyższe opracowania wskazują na to, że ich autorzy dostrzegli konieczność podejmowania prób konstruowania instrumentów badawczych (testów psychometrycznych), służących poznaniu m.in. gotowości uczących się do kształcenia zdalnego, ich samokontroli oraz indywidualizacji pracy w tej formie nauczania. Natomiast nadal brakuje poszukiwań naukowych związanych z badaniem w działaniu, których celem jest poznanie środowiska internetowego oraz możliwość wpływania na nie i jego przekształcania w zależności od stawianych celów edukacyjnych.

Konieczne są zatem zmiany systemowe w kształceniu akademickim, które pozwoliłyby na utrwalenie tożsamości naukowej edukacji zdalnej oraz jej dalszy rozwój. Wciąż brakuje specjalistów – metodyków oraz szkoleń dla nauczycieli akademickich. Niezbędna jest także współpraca całego środowiska polskich badaczy skupionych na działalności naukowej i dydaktycznej w tym obszarze. Ponadto w tym względzie pomocne mogą się okazać międzynarodowe i krajowe konferencje, seminaria organizowane cyklicznie, skupiające teoretyków i praktyków z różnych ośrodków naukowo-dydaktycznych w Polsce i na świecie.

Bibliografia

- Anderson, D. (2003). Theoretical Perspectives on Learning in an Informal Setting. *Journal of Research in Science Teaching*, 40(2), <https://doi.org/10.1002/tea.10071>.
- Baxto, W., Amaro, R., Mattar, J. (2019). Distance Education and the Open University of Brazil: History, Structure, and Challenges. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 20(4), <https://doi.org/10.19173/irrodl.v20i4.4132>.
- Berge, Z. L., Mrozowski, S. (2001). Review of Research in Distance Education, 1990 to 1999. *American Journal of Distance Education*, 15(3), 5–19, <https://doi.org/10.1080/08923640109527090>.

- Berry, S. (2019). The Offline Nature of Online Community: Exploring Distance Learners' Extracurricular Interactions. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 20(2), <https://doi.org/10.19173/irrodl.v20i2.3896>.
- Bozkurt, A. (2019). The Historical Development and Adaptation of Open Universities in Turkish Context: Case of Anadolu University as a Giga University. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 20(4), <https://doi.org/10.19173/irrodl.v20i4.4086>.
- Bozkurt, A., Akgun-Ozbek, E., Yilmazel, S. i in. (2015). Trends in Distance Education Research: A Content Analysis of Journals 2009–2013. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 16(1), 330-363, <https://doi.org/10.19173/irrodl.v16i1.1953>.
- Brubacher, M. R., Silinda, F. T. (2019). Enjoyment and Not Competence Predicts Academic Persistence for Distance Education Students. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 20(3), <https://doi.org/10.19173/irrodl.v20i4.4325>.
- Costley, J., Lange, C. (2018). The Moderating Effects of Group Work on the Relationship Between Motivation and Cognitive Load. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 19(1), <https://doi.org/10.19173/irrodl.v19i1.3325>.
- Cross, S., Sharples, M., Healing, G., Ellis, J. (2019). Distance Learners' Use of Handheld Technologies: Mobile Learning Activity, Changing Study Habits, and the 'Place' of Anywhere Learning. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 20(2), <https://doi.org/10.19173/irrodl.v20i2.4040>.
- Czerwiński, A. (2019). Ważność kryteriów oceny wiarygodności witryn internetowych na podstawie badań. *E-mentor*, 4(81), 39–46, <https://doi.org/10.15219/em81.1433>.
- Dolot, A. (2020). Wpływ pandemii COVID-19 na pracę zdalną – perspektywa pracownika. *E-mentor*, 1(83), 35–43, <https://doi.org/10.15219/em83.1456>.
- Gapiński, A. J. (2016). Cloud Computing Services – Status and Trends. *E-mentor*, 2(64), 70–78, <https://doi.org/10.15219/em64.1241>.
- Gmiterek, G. (2017). Wykorzystanie aplikacji mobilnych w muzeach – przegląd i analiza polskich projektów. *E-mentor*, 2(69), 25–39, <https://doi.org/10.15219/em69.1296>.
- Kanwar, A., Mohee, R., Carr, A., Ortlieb, K., Sukon, K. (2019). A Neo-Institutionalist Approach to Understanding Drivers of Quality Assurance in ODL: The Case of the Open University of Mauritius. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 20(4), <https://doi.org/10.19173/irrodl.v20i4.4117>.
- Kępińska-Jasny, M., Łyp-Wrońska, K. (2015). Konferencja Moc MOOC-ów – czas na polską platformę. *E-mentor*, 2(59), 40–41, <https://doi.org/10.15219/em59.1169>.
- Klimkiewicz, K. (2016). Budowanie zaangażowania – czyli o wykorzystaniu platformy Moodle w kształtowaniu kompetencji społecznych studentów. *E-mentor*, 2(64), 4–12, <https://doi.org/10.15219/em64.1235>.

- Kolitsky, A. (2016). 3D Printing Makes Virtual World More Real for Blind Learners. *E-mentor*, 1(63), 65–70, <https://doi.org/10.15219/em63.1222>.
- Kwiatkowska, W. (2018). *Mozaikowy wizerunek uczących się w uniwersyteckim kształceniu on-line*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kwiatkowska, W. (2019). The Identity of Young Adults and Their E-learning Performance. *E-mentor*, 3(80), 18–23, <https://doi.org/10.15219/em80.1419>.
- Lee, Y., Driscoll, M. P., Nelson, D. W. (2006). The Past, Present, and Future of Research in Distance Education. *Journal of Library & Information Services in Distance Learning*, 2(3), 45–61, https://doi.org/10.1207/s15389286ajde1804_4.
- Leja, K., Karwowska, E. (2017). Tworzenie sieci współpracy uczelni z otoczeniem przy wykorzystaniu zamówień przedkomercyjnych na przykładzie projektu e-Pionier. *E-mentor*, 2(69), 4–13, <https://doi.org/10.15219/em69.1291>.
- Li, K. C., Wong, B. T.-M. (2019). Factors Related to Student Persistence in Open Universities: Changes Over the Years. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 20(4), <https://doi.org/10.19173/irrodl.v20i4.4103>.
- Łukasiewicz-Wieleba, J., Romaniuk, M. i in. (2020). Nauczyciele akademicki wobec kryzysowej edukacji zdalnej. *E-mentor*, 5(87), 15–26, <https://doi.org/10.15219/em87.1489>.
- Maćkiewicz, J., Wnęk-Gozdek, J. (2016). Transformacja starszych kobiet pod wpływem oddziaływań edukacyjnych uniwersytetu trzeciego wieku – studium przypadku. *E-mentor*, 2(64), 45–55, <https://doi.org/10.15219/em64.1238>.
- Małocha, J. (2018). Edukacyjne zasoby internetowe w akademickim nauczaniu języka rzymskiego na przykładzie lektoratu koptojskiego – typologia i ocena przydatności dydaktycznej. *E-mentor*, 1(73), 17–23, <https://doi.org/10.15219/em73.1335>.
- Niemczyk, L. (2016). Wizja „czwartej drogi” – czy serwisy społecznościowe i rachunkowość kapitału intelektualnego zrewolucjonizują gospodarkę? *E-mentor*, 1(63), 49–53, <https://doi.org/10.15219/em63.1226>.
- Osiński, Z. (2016). Zasoby Internetu jako podręcznik akademicki – studium przypadku przedmiotu organizacja i zarządzanie informacją. *E-mentor*, 3(65), 35–45, <https://doi.org/10.15219/em65.1250>.
- Sliż, P. (2020). Praca zdalna podczas epidemii COVID-19 w Polsce – wyniki badania empirycznego. *E-mentor*, 3(85), 50–65, <https://doi.org/10.15219/em85.1474>.
- Solarczyk-Szwec, H. (2019). Niemiecka droga do LLL University. *E-mentor*, 1(78), 54–59, <https://doi.org/10.15219/em78.1400>.
- Stecyk, A. (2017). Model oceny poziomu jakości przedmiotów realizowanych w trybie nauczania komplementarnego (blended learning). *E-mentor*, 5(72), 28–35, <https://doi.org/10.15219/em72.1327>.

- Swacha, J. (2016). Analiza graficzna danych edukacyjnych z wykorzystaniem języka Python. *E-mentor*, 2(64), 13–21, <https://doi.org/10.15219/em64.1239>.
- Szarota, Z. (2019). Priorytety i funkcje społeczne edukacji w dorosłości – perspektywa Celów Zrównoważonego Rozwoju UNESCO 2030. *E-mentor*, 1(78), 46–53, <https://doi.org/10.15219/em78.1399>.
- Ukwoma, S. C., Ngulube, P. (2021). Research Productivity and the Citation of Open and Distance Learning Journals (2009-2018): A Citation Analysis, *American Journal of Distance Education*, 1–15, <https://doi.org/10.1080/08923647.2021.1928432>.
- Wang, W., Wu, Y. C. J., Yuan, C.-H., Xiong, H., Liu W.-J., (2017). Use of Social Media in Uncovering Information Services for People with Disabilities in China. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 18(1), <https://doi.org/10.19173/irrodl.v18i1.2621>.
- Zawacki-Richter, O. (2009). Research Areas in Distance Education: A Delphi Study. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 10(3), <https://doi.org/10.19173/irrodl.v10i3.674>.
- Zawacki-Richter, O., Alturki, U., Aldraiweesh, A. (2017). Review and Content Analysis of the International Review of Research in Open and Distance/Distributed Learning (2000–2015). *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 18(2), 1–26. Pobrano 10 maja 2021 z: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1138904.pdf>.

Wioletta Kwiatkowska – pedagog, doktor habilitowana nauk społecznych. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół problematyki edukacji zdalnej, determinantów jakości kształcenia. Autorka monografii *Mozaikowy wizerunek uczących się w uniwersyteckim kształceniu online* (2018), *Aktywność uczących się w przestrzeni Internetu* (2014), *Wykład w kształceniu na odległość* (2011).